

دیوان سالاری عصر صفوی

تألیف:

دکتر ویلم فلور

ترجمه و تحقیق:

دکتر حسن زندیه

(عضو هیئت علمی دانشگاه تهران)

پاییز ۱۳۹۷

Floor, Willem M.

فلور، ویلم ام، ۱۹۴۲-م-

دیوان سالاری عصر صفوی / مؤلف ویلم فلور؛ ترجمه و تحقیق حسن زندیه. - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، اصفهان: قطب مطالعات فرهنگ و تمدن شیعه در دوره صفویه، ۱۳۹۷.

نه، ۵۴۸ص: جدول. - (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه: ۴۷۳: تاریخ اسلام؛ ۱۰۸)

ISBN: 978-600-298-255-1

بها: ۶۱۰۰۰ ریال

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.

عنوان اصلی: Safavid government institution, 2001.

کتابنامه. ص. [۵۰۵] - ۵۱۷؛ همچنین به صورت زیرنویس.

نمایه.

۱. ایران -- سیاست و حکومت. ۲. Iran -- Politics and government. ۳. ایران -- تاریخ -- صفویان، ۹۰۷-۱۱۴۸ق.

۴. 1736 - 1502 Safavides, Iran -- History -- الف. زندیه، حسن، ۱۳۴۵ - مترجم ب. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

ج. قطب مطالعات فرهنگ و تمدن شیعه در دوره صفویه. د. عنوان.

۳۲۰/۴۵۵۰۹۰۳

JQ1۷۸۵/ف۸۵۹ ۱۳۹۷

۵۵۹۵۲۱۱

دیوان سالاری عصر صفوی

مؤلف: دکتر ویلم فلور

ترجمه و تحقیق: دکتر حسن زندیه (عضو هیئت علمی دانشگاه تهران)

ویراستار: اعتصام (اسماعیل یارمحمدی)

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

ناشر همکار: قطب مطالعات فرهنگ و تمدن شیعه در دوره صفویه

صفحه‌آرایی: اعتصام

چاپ اول: پاییز ۱۳۹۷

تعداد: ۳۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم-سبحان

قیمت: ۶۱۰۰۰ تومان

کلیه حقوق برای ناشران محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، نبش میدان علوم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۱۱۰۰

(انتشارات ۳۲۱۱۱۳۰۰) نمابر: ۳۲۸۰۳۰۹۰، ص.پ. ۳۱۵۱-۳۷۱۸۵

تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، کوی اُسکو، پلاک ۴، تلفن: ۶۶۴۰۲۶۰۰

www.rihu.ac.ir

info@rihu.ac.ir

مرکز پخش: قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران، طبقه همکف، پلاک ۲۷، تلفن: ۰۲۵-۳۷۸۴۲۶۳۵-۶

اصفهان: دانشگاه اصفهان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دفتر قطب مطالعات فرهنگ و تمدن شیعه در دوره صفویه،

ص. پ: ۸۱۷۴۴، تلفن: ۰۳۱۱-۳۷۹۳۳۱۲۷، نمابر: ۰۳۱۱-۳۷۹۳۳۱۲۵

Website: www.safaviea.ir

سخن ناشران

نیاز گسترده جوامع علمی، حوزوی و دانشگاهی به احیای متون با نگرش اسلامی در رشته‌های علوم انسانی، حقیقتی انکارناپذیر است. برای رفع این نیاز، مراکز پژوهشی با توجه به محدودیت‌های موجود، می‌توانند با یاری و همکاری یکدیگر، آثار مشترکی تدوین و ارائه کنند تا افزون بر ارتقای کمی و کیفی پژوهش‌ها، از تکرارها و موازی‌کاری‌ها جلوگیری شود. از این‌رو، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و قطب مطالعات فرهنگ و تمدن شیعه در دوره صفویه برای نیل به اهداف یادشده، ششمین اثر مشترک خود را با عنوان «دیوان‌سالاری عصر صفوی» به جامعه علمی تقدیم می‌کنند.

این کتاب به عنوان منبع اصلی درس تاریخ فرهنگ و تمدن ایران عصر صفوی برای دانشجویان رشته‌های تاریخ ایران دوره اسلامی و تاریخ فرهنگ و تمدن در مقطع کارشناسی ارشد و دکتری فراهم آمده است که البته دیگر علاقه‌مندان به این زمینه تحقیقی نیز می‌توانند از آن بهره‌مند شوند.

از استادان و صاحب‌نظران ارجمند تقاضا می‌شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این پژوهشگاه را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی یاری دهند.

در پایان پژوهشگاه لازم می‌داند از تلاش‌های مترجم و محقق محترم اثر، جناب آقای دکتر حسن زندیه و نیز از ارزیاب محترم جناب آقای دکتر منصور صفت‌گل سپاسگزاری کند.

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه قطب مطالعات فرهنگ و تمدن شیعه در دوره صفویه

فهرست مطالب

۱	سخن مؤلف.....
۳	مقدمه مترجم.....
۷	نقد و بررسی کتاب «دیوان و قشون در عصر صفوی».....
۶۷	دیباچه.....

فصل اول: ساخت حکومت مرکزی.....

۷۱	مقدمه.....
۷۳	گستره جغرافیایی قلمرو پادشاهی.....
۷۷	ساخت حکومت مرکزی.....
۷۹	وکیل.....
۸۰	امیرالامرا یا سپهسالار.....
۹۶	وزیر اعظم.....
۱۰۵	نقش شورای سلطنتی.....
۱۱۳	وزرای اعظم چه کسانی بودند؟.....
۱۲۰	دیوان اعلی.....
۱۲۹	دفترخانه.....
۱۳۱	دارالانشاء.....
۱۴۴	منشی الممالک.....
۱۴۵	مجلس نویس.....
۱۵۳	تایینان دارالانشاء.....
۱۵۷	سه مرحله روند اداری نظام دیوان سالاری.....
۱۶۰	مُهرها.....
۱۶۵	مهردار.....
۱۶۹	مهرداران چه کسانی بودند؟.....
۱۷۲

۱۷۶ مهرها کجا نگه‌داری می‌شوند؟
۱۷۹ کارکنان ادارهٔ مهرداد
۱۸۴ نتیجه

فصل دوم: نظام حکومت ایالتی

۱۸۷ مقدمه
۱۸۹ والی
۱۹۰ امیر
۲۰۳ تذکر
۲۱۶ چخورسعد
۲۱۹ قراباغ
۲۲۰ شروان
۲۲۰ هرات
۲۲۱ مشهد
۲۲۱ قندهار
۲۲۲ استرآباد
۲۲۳ گیلان یا دارالمرز
۲۲۳ مازندران
۲۲۳ عراق عرب
۲۲۴ اصفهان
۲۲۵ همدان
۲۲۵ ایالت مرکزی
۲۲۶ کردستان اردلان
۲۲۶ فارس
۲۲۸ توجه (تذکر مترجم)
۲۳۳ آقا
۲۳۵ وزیر دربار
۲۴۷ داروغه یا حاکم نظامی
۲۵۷ نتیجه

فصل سوم: سازمان سپاه

۲۵۹ سپاه در دوره سلطنت شاه اسماعیل اول
۲۶۷ اهمیت عناصر غیرنظامی ترکمان
۲۷۰ عده قشون
۲۷۲ شروع اصلاحات در عهد سلطنت شاه طهماسب اول
۲۷۴

۲۸۰	اصلاحات عصر سلطنت شاه عباس اول
۲۸۰	قورچیان
۲۸۲	تشکیل دسته‌های قورچی
۲۸۲	قورچی باشی
۲۹۲	قورچیان ملازم یا قورچیان رکاب
۲۹۲	قورچیان یراق
۲۹۷	قورچیان عظام یا سربازان عادی (عوام)
۲۹۸	قورچیان ملازم شاهزادگان
۲۹۹	قورچیان در رکاب بزرگان
۳۰۰	استخدام قورچیان
۳۰۳	قورچیان متمایز از قزلباشان
۳۰۴	دیوان و مواجب قورچیان
۳۰۹	لباس و تجهیزات قورچیان
۳۱۰	وظایف قورچیان
۳۱۳	قورچیان و سرسپردگی به شاه و خودشیفتگی
۳۱۴	عده قورچیان
۳۱۶	اصلاحات نظامی و دگرگونی وضعیت قورچیان
۳۱۹	اهمیت فزاینده نقش قورچی باشی
۳۲۳	زوال دسته‌ها قورچی
۳۲۴	قوللر یا غلامان
۳۳۳	سازمان غلامان
۳۳۹	تفنگچیان
۳۵۷	تویچی
۳۷۴	نیروی دریایی
۳۷۶	توسعه قشون (۹۹۸-۱۱۳۴ق / ۱۵۹۰-۱۷۲۲م)
۳۹۹	البسه نظامی، اسلحه و یراق
۴۰۷	ساز و برگ جنگی
۴۳۷	جنگ
۴۴۰	تواچی باشی
۴۴۳	راه کارهای نظامی
۴۵۰	آذوقه و علیق
۴۵۶	اردوکشی
۴۶۵	آداب جنگ
۴۶۸	آرایش جنگی
۴۷۴	چرخچیان

۴۷۵	چرخچی باشی.....
۴۸۰	تقش موسیقی.....
۴۸۲	عملیات محاصره.....
۴۹۶	مراجعت قشون.....
۴۹۸	نتیجه.....
۵۰۰	فرجام سخن.....

۵۰۵	کتاب شناسی
۵۰۵	منابع و مأخذ فارسی.....
۵۰۸	منابع و مأخذ لاتین.....

۵۱۹	نمایه ها
۵۱۹	نمایه اصطلاحات دیوانی و نظامی.....
۵۳۰	نمایه اشخاص.....
۵۴۰	نمایه مکان ها.....
۵۴۶	نمایه خاندان، قبایل، حکومت ها.....

فهرست جداول

جدول ۱-۱: فهرست وکیل‌ها.....	۸۸
جدول ۲-۱: فهرست امیرالامراها یا سپهسالاران.....	۱۰۱
جدول ۳-۱: فهرست وزاری اعظم.....	۱۲۲
جدول ۴-۱: فهرست مستوفیان ممالک.....	۱۳۲
جدول ۵-۱: فهرست مستوفیان خاصه.....	۱۳۷
جدول ۶-۱: فهرست مستوفیان بقایا.....	۱۴۰
جدول ۷-۱: فهرست منشی‌الممالک‌ها.....	۱۴۸
جدول ۸-۱: فهرست مجلس‌نویسان.....	۱۵۴
جدول ۹-۱: فهرست مهرداران.....	۱۷۴
جدول ۱-۲: تبریز (آذربایجان).....	۲۱۸
جدول ۱-۳: فهرست شرکت‌کنندگان در عرض سپاه در سال ۹۳۶-۹۳۷ق/ ۱۵۳۰م.....	۲۷۷
جدول ۲-۳: توزیع جغرافیایی سواره‌نظام صفوی در دهه ۱۵۷۰م.....	۲۷۸
جدول ۳-۳: فهرست قورچی‌باشیان.....	۲۸۵
جدول ۴-۳: فهرست قوللر آقاسیان.....	۳۳۴
جدول ۵-۳: تنوع در میزان پرداخت به غلامان.....	۳۳۸
جدول ۶-۳: فهرست تفنگچی آقاسیان.....	۳۵۳
جدول ۷-۳: فهرست توپچی‌باشیان.....	۳۷۰
جدول ۸-۳: تعداد نظامیان و مستقر آنها حدود سال ۱۶۹۰م.....	۳۹۳
جدول ۹-۳: تعداد نظامیان و مستقر آنها به اسناد تذکرةالملوک.....	۳۹۵
جدول ۱۰-۳: فهرست توأچی‌باشیان.....	۴۴۲

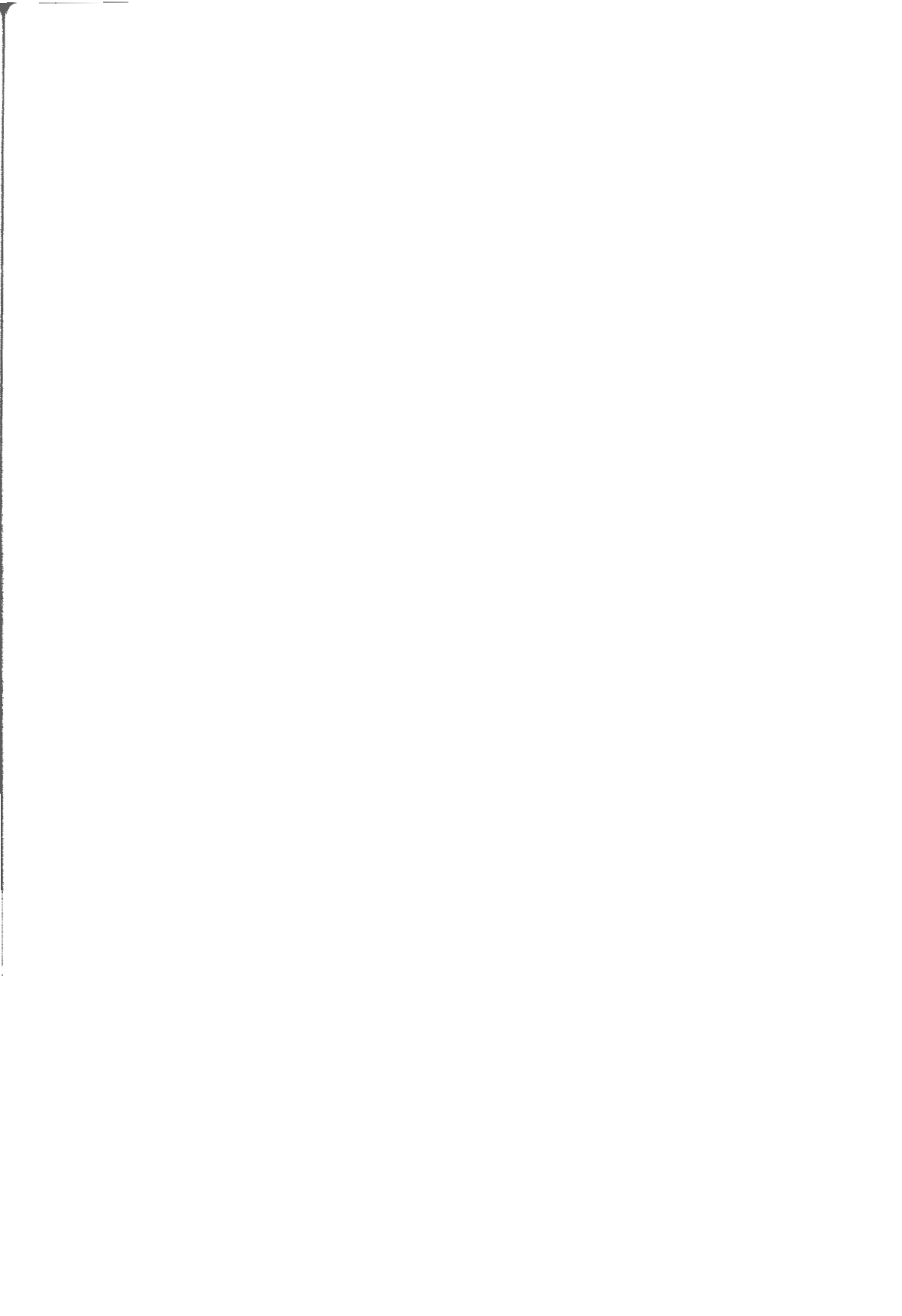

سخن مؤلف*

این، دومین ترجمه کتاب من است؛ اولین ترجمه توسط آقای کاظم فیروزمند، تحت عنوان دیوان و قشون در عصر صفوی، تهران، انتشارات آگاه، ۱۳۸۸، متأسفانه به خوبی ترجمه نشده و نمی‌تواند مورد عنایت و رضایت خوانندگان باشد. از این‌رو بسیار خرسندم که دومین ترجمه‌ای که در مقابل دیدگان شما قرار دارد، نمونه عالی است؛ زیرا مترجم دکتر حسن زندیه (گروه تاریخ دانشگاه تهران) نه تنها زبان انگلیسی را به خوبی می‌داند بلکه تاریخ صفوی و نیز منابع این دوره را هم به خوبی می‌شناسد به علاوه کتاب فتوحات همایون اثر نظام‌الدین علی شیرازی (سیاقی نظام) از دوره شاه عباس را هم تصحیح کرده که پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ۱۳۹۳، آن را منتشر کرده است. دکتر زندیه در زمره معدود مترجمانی است که نه تنها متن مربوطه را به خوبی و به درستی ترجمه می‌کند بلکه تمام ارجاعات را جهت اطمینان از صحت آنها چک می‌نماید. سخت در عجبم که اشتباهات اندک تاپپی و محتوایی مرا هم مشخص کرده و در نتیجه ترجمه فارسی کتاب من به مراتب بهتر از نسخه انگلیسی آن است. بنابراین نه فقط من، بلکه همه خوانندگان این کتاب باید به‌طور ویژه سپاسگزار او باشند چنان‌که من هستم. من آرزو دارم که همه مترجمان چنین دقت نظری را مبذول دارند که مؤلف و خوانندگان از آن بهره‌مند شوند.

ویلم فلور، سوم فوریه ۲۰۱۹

* این نامه در قالب ایمیل به رسم امانت، نزد مترجم محفوظ است.

مقدمه مترجم

در آذرماه سال ۱۳۸۰ش، کتاب جدیدی از آقای دکتر ویلم فلور، ایران‌شناس هلندی، تحت عنوان *Safavid Government Institutions* واصل و پس از مرور و مطالعه اجمالی، علاقه‌مند به ترجمه آن شدم؛ به‌ویژه اینکه پیشتر دو مختصر از آثار پژوهشی ایشان را با عنوان *نظام قضایی ایران در عصر صفوی* و نیز *نظام قضایی عصر قاجار و پهلوی*، ترجمه کرده و منتشر شده بود؛ بنابراین، تا حدی با قلم و سبک و سیاق پژوهشی وی آشنا بودم؛ از این‌رو، به ترجمه کتاب مذکور پرداختم و کمی بعد متوجه شدم که آقای کاظم فیروزمند، این اثر را تحت عنوان *دیوان و قشون در عصر صفوی* ترجمه و به همت انتشارات آگاه، روانه بازار نموده است. اینجانب خوشحال و خرسند از اینکه این مهم انجام پذیرفته و در اختیار علاقه‌مندان تاریخ ایران به‌ویژه صفوی‌پژوهان قرار گرفته و تحصیل حاصل است و تکلیف ساقط. پس از مطالعه کتاب ترجمه، ملاحظه گردید که متأسفانه غلط‌ها و اشکالات فراوانی در ترجمه راه یافته که نه‌تنها تحصیل حاصل نبود، بلکه نقض غرض هم محسوب می‌شد. بخشی از آن اشکالات را به نویسنده محترم و ایضاً استادان صفوی‌شناس نمایاندم هر کدام به طریقی اینجانب را به ترجمه مجدد و نیز منقح این کتاب تشویق کردند به‌ویژه اینکه نویسنده محترم اظهار تعجب داشتند که مترجم بدون مشورت، اجازه و همراهی ایشان به این اقدام دست یازیده است و تصریح و تأکید فرمودند که حتماً این ترجمه را ادامه داده و به انجام برسانم (ایمیل مذکور موجود است). بنابراین، با دقت حداکثری و با تأنی و با مراجعه به منابع و مآخذ مورد استفاده مؤلف و همچنین ارتباط تنگاتنگ، در قالب پرسش و پاسخ و طرح اشکال با نویسنده، کار ترجمه را تداوم بخشیده و هم جهت تبیین تفاوت و تمایز این دو ترجمه، تلاش کردم غلط‌ها و اشکالات و اشتباهات ترجمه پیشین را نیز ثبت، ضبط، تدوین و در مقدمه این کتاب ارائه کنم و البته این نقد

هم به رؤیت نویسنده کتاب رسیده است و هم به اشارت ایشان ضمیمه کتاب می‌شود. بر همه اهل فن پوشیده نیست که این کار زمان زیادی می‌طلبد و از همین منظر، ترجمه این کتاب بیش از حد معمول به درازا کشید.

اینک که ترجمه حاضر مراحل نهایی آماده‌سازی و انتقال به چاپخانه را طی می‌کند، ضرورت دارد؛ تمهیدات و اقداماتی را که در این ترجمه لحاظ شده، به استحضار خوانندگان محترم رسانده شود.

۱. فراز و فرود پاراگراف‌ها دقیقاً مثل متن اصلی کتاب تنظیم شده است؛

۲. شمارگان پاورقی‌ها دقیقاً همسان متن اصلی رعایت شده است جز در یک مورد که نویسنده محترم چند صفحه از متن کتاب را حذف و مطالب جدیدی را ارسال نمودند. این نکته در متن ترجمه توضیح و تذکر داده شده است؛

۳. مترجم از شروع تا خاتمه ترجمه، افزون بر چند جلسه دیدار حضوری با نویسنده محترم و طرح مباحث در باب مطالب کتاب مذکور، از طریق ایمیل همواره با مؤلف در ارتباط بوده و اشکالات و ابهامات موجود را در میان گذاشته است. در این راستا بیش از ۱۱۱۶ پرسش در قالب ۱۰۶ ایمیل طرح و بررسی شده و همه آنها در نزد مترجم محفوظ است. نکته جالب در این فرایند، تواضع علمی نویسنده محترم بود که نه تنها پرسش‌ها و ابهامات مطرح شده را با سرعت و دقت پاسخ می‌داد، بلکه در موارد متعددی اشکالات موجود در متن کتاب را با صراحت می‌پذیرفت و تقاضا می‌کرد که مطلب صحیح و یا صحیح‌تر در ترجمه بیاید. در اینجا از همکاری‌های ارزنده استاد محترم جناب آقای دکتر ویلم فلور صمیمانه تشکر می‌کنم؛

۴. آثار پژوهشی ویلم فلور از جمله کتاب حاضر، آثار پرارجاعی هستند، به حدی که گاه بیم آن می‌رود که حاشیه بر متن غلبه جوید؛ فصل اول ۵۷۳ ارجاع، فصل دوم ۳۸۵ ارجاع و فصل سوم ۱۳۶۴ ارجاع دارد افزون بر اینکه در هر ارجاع نیز، تنها یک منبع مدنظر قرار نمی‌گیرد، بلکه به منابع و مأخذ متعدد ارجاع می‌شود و توضیحاتی هم به اقتضای کلام ارائه می‌شود. بسیاری از این موارد ارجاعی، منابع، متون و پژوهش‌های فارسی هستند و یا اگر به صورت لاتین بوده‌اند؛ مانند سفرنامه‌های عصر صفوی، و یا دیگر پژوهش‌ها، بعضاً به فارسی ترجمه شده‌اند. مترجم از باب انتقال صحیح‌تر، دقیق‌تر و رساتر معانی مفاهیم، اصطلاحات و عبارات، همه این ارجاعات را با نمونه موجود فارسی آن تطبیق داده است و در برخی موارد

مطالب را کامل تر نموده و در مواردی هم که ضرورت داشته، عین مطلب منبع فارسی را نقل کرده و البته همه این موارد را در پاورقی تذکر داده است؛

۵. این کتاب چنان که از نامش برمی آید، سرشار از عبارات و اصطلاحات دیوانی است که مؤلف محترم تلاش کرده جهت تأکید و بازنمایی بهتر، آنها را به صورت ایتالیک در متن بیاورد. مترجم نیز این سیاق را در ترجمه رعایت کرده است؛

۶. تاریخ‌های ایام و سال‌هایی که در متن لاتین به کار رفته، به‌طور عمده میلادی بوده‌اند. مترجم جهت تقریب ذهن خوانندگان محترم فارسی زبان، در کنار تاریخ‌های میلادی، معادل سال‌های هجری قمری را افزوده است؛

۷. معادل لاتین اعلام انسانی مندرج در متن کتاب، برای اولین باری که آن نام ذکر می‌شود، قید شده است؛

۸. مؤلف در ارجاعات مشخصات کامل منابع فارسی را ذکر نکرده است و به ذکر اختصار این منابع بسنده می‌کند و به ازای مصحح، به کوشش، به اهتمام و... (ed) نوشته است. مترجم مشخصات کامل کتاب‌شناسی از جمله نام ناشر، مصحح و به اهتمام، به کوشش و زیر نظر را به‌طور دقیق ذکر کرده است.

در این بخش بر خود فرض می‌دانم از همه عزیزانی که در به ثمر نشستن این اثر همکاری داشته‌اند و مؤثر واقع شدند، قدردانی کنم. نخست از متولیان و مسئولان فرهیخته پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، به‌ویژه دوستان و استادان ارجمند گروه تاریخ، بالتخصیص مدیر محترم گروه تاریخ، حجت‌الاسلام و المسلمین دکتر رمضان محمدی که همواره مساعد و مشوق بودند. از جناب آقای دکتر منصور صفت‌گل، استاد ارجمند و صفوی‌شناس ارزنده که با وجود کثرت مشغله، زحمت نظارت و ارزیابی این ترجمه را پذیرفتند و به یقین با تذکرات ارزشمند خود مترجم را رهین منت خود قرار داده‌اند. از همسر گرامی‌ام سرکار خانم فاطمه قنائی که قبول زحمت فرموده و یکبار ترجمه را سطر به سطر برای ایشان خوانده و با متن انگلیسی تطبیق داده است و در پایان از دختر دلبندم نیایش که ساعت‌های خوش زندگی در ایام کودکی و با او بودن را از وی دریغ داشته و به این ترجمه اختصاص دادم، توفیق همه عزیزان را از درگاه ایزد منان خواهانم.

با احترام

حسن زندیه - ۱۳۹۷